

Skovdyrkeren

Nr. 50
December 2017

At skabe et landskab

Statens skovbrug

Skov på Færøerne

SKOVDYRKERNE

At skabe et landskab

Peter Stubkjær Sørensen startede sit skovbrug med at købe en forfalden ejendom på 92 ha sandjord ned til Skjern Å. Uden mange formildende omstændigheder bortset fra åen og lidt gamle brunkulsgrave. Flad kartoffeljord - afhængig af vanding, opdelt i firkantede parceller af gamle hvidgran læhegn. Nu - 25 år senere - tror man ikke, at det er det samme landskab. Og det er det heller ikke. Der er skabt et nyt.

Det forhold, at man på disse lave sandjorder var afhængig af vanding, er interessant i sammenhængen. Peter Stubkjær Sørensen arbejdede som ung i sin fars maskinfabrik Danregn i Brande, hvor man netop fremstillede vandingsmaskiner. Peter, der arbejdede som smed, montør og sælger, eksperimenterede lidt omme bagved med et nyt produkt - vindmøller. Det blev snart virksomhedens hovedprodukt, og 24 år senere - i 2004 - var den lille maskinfabrik blevet til en af Danmarks største vindmøllefabriker, Bonus Energy, som da kunne afhændes for et stort beløb til den tyske industrigigant Siemens.

Allerede i 1991 havde Peter Sørensen imidlertid købt Sandfeldgård - en nedslidt landbrugsejendom beliggende ned til Skjern å, lidt nord-

To af de første tilplantninger fra først i 90'erne: Øverst bøg med lærk som hjælpetræ. De fleste lærk er fjernet af hensyn til bøgenes udvikling, men enkelte har fået lov at stå. Nederst en stor bevoksning af eg og lind. Her er en del af lindene skåret ned, således at de nu fungerer som en underetage under egene

Et gammelt hoveddræn blev kort efter overtagelsen åbnet og slynget gennem ejendommen. Hvor det blev opstemmet blev der dannet en fin sø. Efter et par årtier har naturlig vegetation har indfundet sig både langs vandløbet og omkring søen

vest for Brande. Udbygningerne blev umiddelbart revet ned, mens det gamle stuehus fik lov at stå nogle år, inden også det blev revet ned og i 2004 erstattet af en ny, permanent bolig.

Men de første år handlede det om tilplantning. Der var ingen tilskud, men man kunne tage landbrugspligten af en ejendom på over 35 ha, hvis den blev tilplantet og pålagt fredskovspligt. Der skulle derfor laves en beplantningsplan på de ca. 50 ha flade marker på ejendommen – en plan som skulle godkendes af både Naturstyrelsen og Jordbrugskommissionen. Skovdyrkerne blev, i konkurrence med en anden større aktør, bedt om at komme med et projektforslag.

De første tilplantninger

Skovdyrkernes plan blev valgt. Formodentlig fordi den havde størst vægt på jagten, som er en af Peters hovedinteresser. Og efterfølgende fik Skovdyrkerne (ved undertegnede) lov til at styre tilplantningen efter den lagte plan. Læhegnenes gamle mønster blev brudt. Der blev lavet en beplantning med en blanding af løv og nål og med så store åbne områder, som Jordbrugskommissionen ville tillade.

Og som noget det vigtigste: der blev lavet vand på ejendommen. Det viste sig nemlig, at der løb et stort hoveddræn diagonalt under ejendommen. Peter spurgte, om man ikke kunne få lov at åbne det, og slynge det lidt, så

man fik noget, der lignede et vandløb. Vi svarede, at det mente vi ikke var muligt. Men spurgte dog amtet – som til vores overraskelse sagde ja. Så spurgte Peter, om vi mon ikke kunne lave lidt opstemninger, så vi kunne få et par søer på ejendommen. Vi svarede igen, at det anså vi for umuligt at få tilladelse til. Men igen sagde amtet ja. Heraf kan man måske konkludere, at det af og til er ejerne, der har de gode idéer, og at konsulenterne af og til kan være for forsigtige.

I forbindelse med de første opgravninger stødte vi i øvrigt på kævler af moseeg, som beviste, at de arealer, der i de sidste årtier var kartoffelmarker, og som før det havde været hede, i fordums tid havde være egeskov. Det betyder, at vores skovrejsning egentlig kan betragtes som en slags naturgenopretningsprojekt.

Nye opkøb

I forlængelse af tilplantningen af Sandfeldgård, fik Peter Sørensen blod på tanden og mod på mere skov og natur. Efterfølgende blev derfor erhvervet plantagerne 'Sandfeld Hedegaard' (124 ha) i 1998 og 'Vistelhøj' (90 ha) også i 1998. Senere er tilkøbt landbrugsjord i flere omgange – 'Jenle' (45 ha) i 2005, 'Egelund' (17 ha) i 2009, og i 2011 det, der er blevet til 'Sandfeld Sønderkov'. Endelig købtes i 2012 'Hyttens Dambrug' (12 ha) i forbindelse med et naturgenopretningsprojekt for Skjern Å.

Sandfeldgård m.fl. har i dag et samlet tilliggende på om-

I de gamle plantager tyndes rødgranen – her til flis. På ejendommen findes også en del gamle grave, hvor der tidligere blev hentet brunkul. Nogle af disse er ryddet for især contortafyr og bjergfyr for at få det menneskeskabte klitlandskab frem. Dog ikke her, hvor sitka og ædelgran har fået lov at stå

kring 450 ha, hvoraf 263 ha er skovbevoksede. På grund af de løbende tilkøb og den løbende udrulning af ny skov, er ejendommen præget af megen ung skov. Af de 263 ha med skov var ca. 160 ha eksisterende skov ved overtagelsen, mens mere end 100 ha er etableret som ny skovrejsning i Peter Sørensens tid.

Undertegnede stod for de første nyplantninger midt i 90'erne, mens rådgivningen i 1997 overgik til skovrider Michael Gehlert, der således har haft det faglige ansvar for plantningerne – og for resten af skovforvaltningen – de sidste 20 år. Og det har været spændende – så spændende, at Michael Gehlert valgte at afholde ekskursionen i forbindelse med sit 25 år jubilæum i foreningen netop på Sandfeld.

Omformning af landskabet – 'fra kartoffelmark til naturparadis'

Som nævnt er der tale om sandjord og et ganske fladt terræn. Sandjorden kan man ikke lave meget om på – bortset fra, at man kan vende den på hovedet med en reolpløjning. Men terrænet og topografien kan ændres!

Der var som nævnt lavet et par mindre søer ved opstemninger i 90'erne – og der var etableret vand i flere omgange i forbindelse med udrulningen af skovrejsningen. Det mest ambitiøse projekt omkring vand og terræn er dog sket som en integreret del af den sidste fase af skovrejsning – Sandfeld Sønderkov (55 ha) i 2012. Tværs

over arealet løb det hoveddræn, der også var i spil til de første søer – og som afvandede en større højmosse – og på gamle kort kunne man se en større hedesø, der var blevet drænet og pløjet væk under hedeopdyrkningen for 100 år siden.

Man vidste derfor, at der var vand at arbejde med og det første spadestik til Sønderskoven blev derfor ikke taget med en plantespade, men med en gravemaskine – man etablerede to større søer 'Hedesøen' og 'Sønderø' med et samlet vandspejl på godt 2 ha samt et lavvandet bekasinskab på 0,5 ha, og med jorden fra udgravningen lavede man et bølget, kuperet terræn med 'Hedeklit' og 'Sønderklit' som de højeste punkter. I alt blev der flyttet omkring 65.000 kubikmeter jord. Man var omhyggelig med først at afrømme mulden, som blev lagt til side. Derefter flyttedes de store mængder råjord, og mulden fordeltes til sidst over arealet. Sidernes anlæg i søerne er jævnt skrånende og dybden er op til 3 meter.

På en del af det nye landskab blev der sået græs, der omgiver strategisk placerede remiser. På selve 'klitten', hvor det meste af den opgravede jord er placeret, er plantet ene, som viser sig at komme godt. Hele herligheden er omkranset af meget vellykket skovrejsning fra 2012 og 2013 – og det samlede billede, her kun 5 år efter anlæg – viser, hvor hurtigt og hvor meget, man kan ændre en flad kartoffelmark!

Til venstre kortet fra 1880'erne med den gamle hedesø

Til højre en prøvegravning efter vand. Man ser, hvorfra ejendommens navn stammer - Sandfeld

Driften – store hensyn til natur og vildt

Driften af skoven og landbrugsarealerne sker naturligvis så rationelt som muligt og med henblik på så god en økonomi som muligt. Samtidig sker driften med vidtgående hensyn til natur og vildt. Det har fra starten været hensigten, at der skulle være en god jagt på både løbende og flyvende vildt. Og det er lykkedes!

I starten kørte Peter Sørensen og et par frivillige selv det tidkrævende arbejde med vildtplejen, men efter nogle år professionaliserede man indsatsen og etablerede eget jagtvæsen med skytte og en ret opfattende udsætning af fasaner og ænder. Der sættes et par tusind fasaner ud, men på grund af det store skovareal er man er klart under den lovgivningsmæssige grænse på 7 fugle/ha.

Der arbejdes systematisk med både faste og flyvende re-

mitter. Remisserne er vigtige brikker i landskabet, for udsætning af fasaner sker på denne egn mod alle odds. Hvis fuglene kommer ret langt hjemmefra, er de fortabte – der er en stor bestand af næsten alle rovfuglearter på egnen - og modsat de fasantætte områder i andre landsdele, er der ikke så mange naboer at bytte med.

De faste remiser placeres i pæn stor afstand fra skovbevoksningerne. Princippet er, at de skal holde vinden ude, men lukke solen ind. Det vil sige, at de mest består af buske – tæt i kanterne og med større afstand i midten af remisen. De kan være suppleret af midlertidige ('flyvende') remiser langs af en eller flere af kanterne, ofte bestående af majs med striber. Og fasanerne fodres fra den nærliggende voliere og ud til remiserne, som er nøglen til fuglejagten.

Der har været kronvildt på egnen de sidste 10-15 år – men

De vigtigste jagtbare arter på ejendommen er fasaner og kronvildt. Selv om kronvildtbestandens udvikling først har taget rigtig fart i de sidste 5 år, ses desværre allerede ret store skrælleskader, både i nål og løv. Rødgran til venstre, eg til højre

først de seneste 5 år i større antal. Bestanden svinger meget over året, men når der er samling på dem, kan der være 40-60 dyr på ejendommen. Afskydningen er yderst selektiv og konservativ – det vil sige svag. Hvis man skal se det fra skovens side, så er den for svag, idet der er begyndt at vise sig ganske betydelige skader, både i løv og nål.

I forbindelse med skovrejsningen på egnen fra midten af 1990'erne og frem så man en meget kraftig opblomstring af råvildtbestanden. Desværre er der de seneste år konstateret sygdom i bestanden. Trods føderigelighed observeres udhungrede individer med tydelige tegn på dårlig mavefunktion. Situationen lader ikke til at være i positiv udvikling – 'råvildtskygen' synes desværre at have bidt sig fast.

De nye skovplantninger

Ved nyplantning skelner man ikke meget mellem skovrejsning på landbrugsjord og på konverteringen af gamle skovbevoksninger. Man arbejder med de samme målsætninger og laver oftest intensive kulturer. Gamle skovbevoksninger, der skal konverteres, fældes, rodryddes eller rodfræses, grundgødskes og reopløjes eventuelt. Herved har man et plantebed magen til markjord. Det er naturligvis dyrere end en simpel rillepløjning mellem de gamle stødrækker, men det giver fuld handlefrihed i den nye kultur. Og frem for alt giver den radikale konverteringsteknik vellykkede og hurtigtvoksende kulturer – hver gang! Det er tilfredsstillende både for ejeren og for foreningen.

Skovrejsningerne laves stort set alle som blandede bevoksninger, som det har været praksis fra starten. Men man har lært af erfaringerne, og den nye tids plantninger er smartere på den måde, at de kommende tyndinger – af især flis – er indtænkt langt bedre. På den måde lykkes det at høste blandingsbevoksningernes fordele uden at få for mange af ulemperne med. Men de blandede bevoksninger kræver stadig stor grad af rettidig omhu – det vil især sige tynding til tiden.

Der plantes omkring lige meget løv og nål. Løvtræet skal give struktur og æstetik, og nåletræer er til produktion og til kronvildtet at stå i. Den vigtigste løvtræart er eg, men der er også pænt store arealer med bøg. Egen kan

Arbejdet med udgravning af søerne. Der blev flyttet 65.000 m jord.

Her ses resultatet 5 år senere. Den tidligere kartoffelmark er blevet til et fantastisk landskab for dyr og mennesker: En kombination af åbne arealer, remiser og søer omgivet af ung skovrejsning og gammel skov.

Det var fristende – og vi kunne ikke lade være – i plantningsdesignet at indbygge tegningen af en vindmølle (Bonus – naturligvis). Den ses bedst fra luften – som her sammen med de to søer.

Her ses en 6 år gammel kultur af en blanding af grandis, sitka og rødgran med lærk som ammetræ. Det ses at lærken dels er indblandet dels som rene rækker (til venstre, hvor der er stammet op for indsynets skyld under ekskursionen i september) og dels indblandet i hver anden række. Når fældebunkelæggeren senere kører i lærkerækken, kan den også tage lærk ud inde fra stykket.

være lavet i en blanding med lind, hvor linden er tænkt som en underetage på længere sigt. Eller med skovfyr, hvoraf hovedparten langsomt hugges bort. Bøgen er de fleste steder lavet med lærk som ammetræ. Nogle steder er anvendt poppel som ammetræ, men den vokser uhyggelig stærkt på denne jord, og det kræver stor opmærksomhed at få den væk i tide.

Blandt nåletræerne er de vigtigste arter grandis og sitka-

gran – også de er ofte blandet. Der anvendes også noget douglasgran og omorika. I alle nykulturer er indblandet ammetræer – oftest lærk – med henblik på et tidligt udtag af flis. Der opnås en samlet set højere tilvækst på arealerne, når man kombinerer ammetræerne med deres hurtige ungdomsvækst og de almindelige skovtræer med deres noget senere vækstkulmination. Samtidig får man ammetrævirkningen.

Det kan være svært at forudse, hvilken af nåletræarterne, der tager teten i disse blandinger og derfor, hvordan de udvikler sig på den lange bane. Det må man løbende følge og indrette sin hugst derefter. Men blandingerne giver en fleksibilitet, en vis sikkerhed i forhold til sygdomme og skadedyr og samtidig et mere spændende synsindtryk end en ren monokultur.

I det hele taget kan man sige, at vi med den ny tids plantninger får nogle langt mere spændende skove end tidligere tiders plantager. Dels på grund af træartsvalget, dels fordi man gør mere ud af at tage vandet frem, hvor det er muligt, og endelig fordi man spiller meget mere bevidst med kombinationen af tilplantning og åbne arealer. Her kan Sandfeld stå som et godt eksempel på den ny tids skove i hedeområdet. Og øboer må gerne lade sig inspirere.

phi@skovdyrkerne.dk

Sandfeldgård

Ejendommen: I alt 450 ha ved Skjern Å lidt nordvest for Brande. Heraf er de 263 ha skovbevoksede, mens resten er naturarealer eller landbrugsjord. Ejer Peter Stubkjær Sørensen

Driftsformål: Driften af skov og naturarealer skal gå op i en højere enhed, hvor hensyn til landskab, natur, jagt og produktion balanceres. Vi gør altid tingene ordentligt – men der investeres ikke blindt, og der skal altid være et klart formål med de indgreb og de projekter, vi laver.

Hvad laver du selv?

Vi har eget jagtvæsen og en fuld

maskinpark til det forefaldende arbejde på de åbne arealer.

Hvad bruger du Skovdyrkerne til?

Den overordnede rådgivning og skovforvaltning. Alle entrepriser i skoven, bl.a. al plantning, hegning, hugst og salg af alle skovprodukter. Desuden projekterne omkring vand på ejendommen.

Hvad betyder skoven for dig?

Min glæde ved skov og natur er hele grunden til, at jeg har erhvervet og udbygget ejendommen igennem de sidste 25 år. Jeg er i skoven næsten hver dag – og det er fantastisk at

følge, hvor meget og hvor hurtigt det udvikler sig.

Hvorfor har du valgt Skovdyrkerne som samarbejdspartner?

Skovdyrkerne kom med det bedste faglige bud, da jeg i sin tid startede de første skovrejsninger. Siden har det udviklet sig positivt; det er i høj grad en tillidssag at arbejde så langsigtet, og jeg sætter pris på, at min skovrider ser på opgaverne 'indefra', altså på mine og ejendommens præmisser. Og så er det naturligvis en fordel, at jeg kan få løst så mange og så forskelligartede opgaver hos én fast sparringspartner.

“Selv kernetræ af eg har begrænset holdbarhed ved jordkontakt. Her ses basis af en kun 12 år gammel flagstangsstolpe, der allerede er kraftigt rådgribet”

Træet længe leve

Afsnit 2: Træbeskyttelse. Hvad skal der til, for at træet kan holde? I den tidligere artikel handlede det om det bedste valg af træart til forskellige formål. Denne artikel handler om, hvordan man beskytter det træ, man så har valgt.

Af Andreas E. Bergstedt, tidligere lektor på Skovskolen

De vednedbrydende svampe, som udgør den største risiko for træ i brug, har samme livskrav som de fleste andre levende organismer: Vand, ilt og varme. Hvis træet holdes opfugtet, så vand udgør ca. 1/3 af totalvægten, hvis temperaturen er mellem 15 og 30 grader, og hvis luften har adgang, så har svampene optimale forhold, og træet kan ødelægges på ganske kort tid. Nogenlunde samme forhold vil være optimale for de insekter, som også kan bidrage til træets nedbrydning.

Omvendt kan vi bevare træet rigtigt længe, hvis vi holder det helt tørt, hvis vi holder det meget koldt, eller hvis vi hindrer luftens adgang. Af disse tre faktorer er det i praksis fugtigheden, som er lettest at styre, mens temperaturen og luftens adgang som regel ikke er under vores kontrol.

Hvor stor fare der er for, at træet nedbrydes, kan man få et fingerpeg om i nedenstående tabel, som er modificeret fra Dansk Standard nr. 335.

Risikoen vokser altså generelt, jo højere og mere konstant fugtigheden er. Træ i saltvand indtager en særstilling, fordi et er udsat for angreb af pæleorm (pælemuslinger), som i værste fald kan ødelægge træet fuldstændigt i løbet af blot ét år.

Konstruktiv træbeskyttelse

Dette er på mange måder den “smarteste” – og den billigste – form for træbeskyttelse. At beskytte træet konstruktivt betyder, at udforme trækonstruktionerne på en måde, der giver svampe og insekter dårlige livsbetainger.

Selv om disse organismer kræver fugtighed, er det paradoksalt nok træ under vand, som kan opnå den allerlængste levetid. Det hænger sammen med, at stillestående vand, f.eks. i moser eller i dybere jordlag, ikke indeholder ilt, og derfor kan meget få levende organismer trives dér. Den træbevarende effekt er kendt fra mose-eg, fra arkæologiske fund og fra piloteringspæle af

træ, som understøtter mange af vore gamle bygninger. Disse pæle kan holde i århundreder, blot toppen af pælene til stadighed er under grundvandspejlet.

Også i det daglige kan vand undertiden udnyttes som træbeskyttelse. Savværker, som har brug for at oplagre råtræ, oversprøjter ofte træet med vand.

Hvis træet ikke kan holdes fuldt vandmættet, er det en grundregel, at det ikke må have kontakt med jord. I det øverste jordlag er der stabil høj fugtighed, ensartet temperatur og et godt luftskifte - forhold, som er ideelle for svampevækst. Typisk ser man, at træpæle knækker lige under jordoverfladen. Det kan ske efter ganske få år, og ønsker man længere levetid, må træet holdes fri af jorden på et fundament af sten eller beton, eller på stolpesko af metal.

Bygninger bør have et tæt tag med godt udhæng, så mindst muligt vand rammer facaden, og vinduer og døre forsynes med "drypnæser" som leder vandet væk fra væggen.

Der må ikke være "fugtfulder". Især samlinger med endetræ er kritiske, fordi træ opsuger vand mange gange hurtigere fra enden end fra siden, og vand har tendens til at blive suget ind i spalten, hvor to træstykker mødes. For at undgå dette, bør der være en luftspalte på mindst 6 mm, hvis det er muligt.

Hvor enden af stolper eller bjælker udsættes for vejrliget, kan det øge levetiden meget at afdække endetræet med en kapsel af metal eller plast, som kan holde regnvandet væk. Ved facadebeklædninger af træ er det en god idé at have et ventileret hulrum lige inden for

beklædningsbrædderne, så de kan tørre hurtigt, og der ikke samler sig fugt bag beklædningen.

Naturligvis kan det ikke undgås, at facader, vinduer og døre af træ bliver våde, når det regner. Men da svampe kræver en stabil høj fugtighed for at trives, er det vigtigt, at træet hurtigt kan tørre igen. Stærkt svingende fugtforhold vil afskrække de fleste svampe, så et træhus skal helst placeres, så det får både sol og vind. Træer og klatrende planter lige op ad væggene må frarådes.

Maling / overfladebehandling

At male sit træværk er først og fremmest et spørgsmål om udseende. Selv den bedste maling er ikke så tæt, at den kan holde al fugtighed væk fra træet. Der kan dog opnås, at træet optager mindre vand, samt en vis beskyttelse af overfladen. Ubehandlet træ vil optage megen fugt, når det regner, og afgive fugtigheden igen i tørvejr. Med skiftende fugtighed vil træets overflade skiftevis udvide sig og trække sig sammen, så der opstår en mængde små revner, hvorigennem mere vand kan suges ind, osv.

Her ud over kan sollyset i sig selv langsomt nedbryde træet. Denne nedbrydning af overfladen kan forhindres af maling eller træbeskyttelse, men udsættes træet for vedvarende høj fugtighed, vil det rådne, uanset overfladebehandlingen.

Undertiden giver man træværk en farveløs overfladebehandling i form af tørrende planteolie, f.eks. linolie. Da planteolier er udmærket føde for skimmelsvampe, er det meget vigtigt, at træolier til udendørs brug er tilsat skimmeldræbende midler. Ellers vil man opleve, at overfladen meget hurtigt bliver sortskjoldet af skimmel,

Risikoklasse	Beskrivelse	Eksempler
5	Træ i havvand	Havnepæle, træbåde, hyttefade
4	Træets fugtprocent konstant over 20%	Træ med jordkontakt og vedvarende fugtpåvirkning. Stolper m.m. uden jordkontakt men med hyppig opfugtning og langsom udtørring. Udvendig træbeklædning uden ventileret bagside.
3	Træets fugtprocent ofte over 20%	Træ uden jordkontakt, men udsatte for vejrliget. Med hyppig opfugtning, men hvor træet har mulighed for at tørre ret hurtigt. F.eks. udvendig træbeklædning med ventileret bagside.
2	Træets fugtprocent lejlighedsvis over 20%	Træ, som er beskyttet mod vejrligets påvirkning, men med lejlighedsvis, begrænset opfugtning og ret hurtig udtørring. Trækonstruktioner under tag i ikke-opvarmede bygninger.
1	Træets fugtprocent aldrig over 18%	Tørt træ, indendørs.

Træbeklædningen er nedbrudt, fordi afstanden til jorden er for lille.

som ganske vist ikke nedbryder træet, men som virker stærkt skæmmende.

Et af de ældste midler til overfladebehandling er trætjære. Den virker især afskrækkende over for insekter, mens effekten mod svampe er moderat. Tjæren beskytter overfladen lige som maling, og sammen med konstruktiv træbeskyttelse har den bevist sit værd gennem mere end tusind år og kan genfindes på mange af vore ældste træbygninger.

Maling og træbeskyttelse kan gøres mere effektiv ved at tilsætte svampedræbende giftstoffer. Hermed bevæger vi os imidlertid ind i næste afsnit.

Kemisk træbeskyttelse

Hvor konstruktiv udformning og træets naturlige holdbarhed ikke er nok, må vi ty til andre metoder. Den mest udbredte er trykimprægning: Ved et tryk på 10-14 bar presses en opløsning af svampe- og insektdræbende stoffer ind i træet. Mest brugt er salte af bor og kobber, suppleret med organiske giftstoffer. På grund af det høje tryk trænger imprægneringsvæsken ind i alle revner og sprækker, og alt splintved gennemtrænges, kerneveddet derimod ikke.

Ved brug af trykimprægneret træ skal man huske, at kerneveddet kun er beskyttet på overfladen. Hvis man

forarbejder trykimprægneret træ, risikerer man derfor at frilægge ikke-imprægneret træ. Selv om det er kerneved, som på denne måde blottes, vil det alligevel forringe imprægneringens effekt.

Trykimprægneret træ markedsføres i tre klasser: M til brug i havvand (marin brug), A til brug med jordkontakt (pæle og stolper) og AB til udendørs brug uden jordkontakt. Forskellen mellem klasserne er i hovedsagen koncentrationen af træbeskyttelsesmiddel i veddet.

Alle træbeskyttelsesmidler skal være godkendt af Miljøstyrelsen, som på grund af forureningsrisikoen hele tiden prøver at eliminere de mest miljøskadelige midler fra markedet. Udvalget af godkendte midler er under løbende forandring, og det har givet grobund for nytænkning i branchen. Én mulighed er at nedsætte koncentrationen af træbeskyttelsesmidler.

Et eksempel er det såkaldte Supertræ, hvor midlerne er opløst i CO₂ i superkritisk fase. Under meget højt tryk kan man herved gennemtrænge selv de mindste hulrum i træet og opnå en beskyttelse svarende til klasse AB, men med langt mindre mængder af træbeskyttelsesmidler end ved traditionel trykimprægning. Den lave koncentration betyder dog, at produktet ikke kan anbefales i kontakt med jord.

Jagten på mindre miljøskadelig træbeskyttelse har ført til "genopdagelse" af et gammelt middel: Vandglas (natrium- eller kalium-silikat) er ugiftigt, men danner en fysisk barriere, når det tørrer. Det har erfaringsmæssigt en vis træbeskyttende virkning, når det påføres som overfladebehandling. I dag markedsføres træ, som er imprægneret med silikater, under navnet Organowood. Produktet anbefales kun til brug uden jordkontakt. Det forekommer lovende, men vi har endnu kun få års erfaring.

Modificeret træ

I stedet for kemiske bekæmpelsesmidler kan man ændre selve træets struktur, så det bliver mindre tiltrækkende for de nedbrydende organismer.

Opvarmning er den simpleste form for modificering. Træ i sin naturlige form er vandsugende og vil optage

”Principskitse af ventileret beklædning og drypnæse. Bemærk, at beklædningsbrædtet er afskåret skråt forneden for at vand lettere kan dryppe af og ikke suges op i endetræet”

vanddamp fra luften, indtil træets fugtighed er i ligevægt med den omgivende luft. I fugtigt vejr (sommer/efterår) kan denne ligevægtsfugtighed blive så høj, at der er fare for svampeangreb. Varmes træet op til et par hundrede grader, ændres dets indholdsstoffer, så det bliver langt mindre vandsugende. Fra arkæologiske udgravninger ved man, at opvarmning har været brugt som træbeskyttelse i årtusinder ved svidning af pæle inden nedgravning. Effekten er en kombination af, at der dannes tjære på overfladen, og at det yderste lag træ opvarmes kraftigt. Men påvirkningen er kun overfladisk, og de få kontrollerede forsøg, som findes, peger på at den beskyttende virkning kun er ringe.

Bedre går det, hvis opvarmningen foregår under kontrollerede betingelser i en ovn. Herved fås trævarer, som udmærket kan bruges til facadebeklædning eller terrassedæk (f.eks. Celloc, ThermoWood, Plato Wood). Desværre bliver træet sprødt og mister en del af sin styrke ved varmebehandlingen, så det bliver mindre egnet til bærende konstruktioner. Det er primært træets tilbøjelighed til at optage fugt fra luften, som nedsættes ved varmebehandlingen. Ved nedgravning i jord vil det rådne næsten lige så hurtigt som ubehandlet træ.

Træets struktur kan også modificeres ad kemisk vej. De to vigtigste processer i dag er acetylering (produkt navn: Accoya) og furfurylering (produkt navn: Kebony). Sidstnævnte proces giver træet en mørkebrun farve. Fælles for

de to processer er, at de giver træ med meget høj formstabilitet og modstandsevne mod biologisk nedbrydning. Begge produkter har dog også en ganske høj pris og vil kun blive brugt, hvor kravene til stabilitet og levetid er meget høje.

Hvilken træbeskyttelse skal jeg vælge?

Det er forholdene på stedet, hvor træet skal bruges, som sammen med pengepungen må afgøre valget af træbeskyttelse. Til trædele med direkte jordkontakt (stolper, pæle) er det nærliggende at vælge trykimprægneret træ i klasse A. Måske med undtagelse af kernetræ af eg vil vore hjemlige arter ikke kunne tilbyde samme levetid som trykimprægnering, og prisen vil generelt være højere. De udenlandske træarter, som kan sikre en rigtig lang levetid, er ofte meget kostbare.

Lignende tanker gælder de mest udsatte dele i husbygningen: vindskeder, sternbrædder og terrassedæk nær jorden. Langsomtvokset kernetræ af f.eks. lærk, douglas eller thuja vil have tilstrækkelig levetid, men kan prismæssigt ikke konkurrere med trykimprægneret træ. Kernetræet (ofte af skovfyr) vil dog være det rette valg til vinduer og yderdøre. Specielt til terrassedæk markedsføres en række tropiske træarter (f.eks. Ipé, Cumaru, Massaranduba), som er holdbare, men også væsentligt dyrere end nordisk træ.

Til gavl- eller facadebeklædninger, som er nogenlunde beskyttede af tagudhængen, er valget langt mere frit. Kerne- eller imprægneret træ kan vælges, hvis der tænkes langsigtet, men ofte vil brædder af gran have en helt tilfredsstillende levetid. Betingelsen er, at der er god luftbevægelse, og at konstruktionen udformes, så træet hurtigt kan tørre igen efter nedbør. Både levetid og udseende kan hjælpes på vej af en god maling.

Under tag er valget af træart ganske frit, og der er ikke stort behov for træbeskyttelse. Dog skal man være opmærksom på, at i uopvarmede huse kan især de lyse løvtræarter (bøg, birk, ahorn m.fl.) blive angrebet af borebiller. Disse små dyr nedbryder træet ganske langsomt, men deres huller og boremel kan være et irritationsmoment f.eks. i sommerhuse. Kun hvis vi sætter varme på hele året, kan vi være sikre på, at alle slags træ under vore himmelstrøg kan holde stort set så længe, det skal være.

Dåvildt i fremgang

De stigende bestande af dåvildt påvirker skovdriften. Om vinteren er de hårde ved de unge træer, og selv om sommeren betyder de korte nætter, at mere end halvdelen af fødeoptagelsen foregår i skoven. Et vigtigt spørgsmål er også, om dåvildtet påvirker råvildtet i en grad, der betyder at denne ærkedanske vildtart vantrives?

Af konsulent og jæger Per Kauffmann

Bestandsudvikling for dådyrene

Den årlige hjortevildtoversigt viser, at bestanden af dåvildt steget med knap 80% i løbet af de seneste 5 år, hvorimod kronvildtet i den samme periode "kun" er gået frem med knap 40%. Samlet set er bestanden af de store hjorte forøget med mere end 20.000 dyr svarende til 58%. Der står nu i gennemsnit 1,3 dådyr eller kron dyr per km² i hele landet – lidt skævt fordelt.

Bestanden af dåvildt overhalede bestanden af kronvildt allerede i 2016, en føring der blev yderligere udbygget i 2017. Dåvildtet er altså nu det oftest forekommende storvildt i Danmark. I disse år viser tallene oven i købet, at det detroniserede kronvildt viser tilbagegang lokalt, og at bestanden af kron dyr fra 2016 til 2017 kun er forøget med under 1.000 dyr.

De sidste par år har alle øjne hvilet på kronvildtet og

År	Kronvildt	Dåvildt	Ialt
2012	19.095	16.630	35.725
2013	21.125	18.900	40.025
2014	23.525	20.265	43.790
2015	23.780	23.240	47.020
2016	25.500	25.910	51.410
2017	26.485	29.695	56.180

Bestandstal fra hjortevildtoversigten. De anførte tal er forårsbestanden, altså efter at vinteren har taget sit og en overstået jagtsæson:

diskussionen om dets fremtidig forvaltning. Og imens har dåvildtet både forøget sig og spredt sig. Antallet af delbestande er øget til nu 95, og alle melder om fremgang i 2017 i forhold til 2016. Øerne har fortsat den største andel, idet 60% af landets dådyr befinder sig her – særlig tæt på Fyn, som har 28% af bestanden.

Jagtudbyttet

DMU lavede en stor undersøgelse af dåvildt-jagten i 2002. Konklusionen var, at i 2002 nedlagde 1.065 jægere tilsammen 1.300 dådyr på fri vildtbane. 10 år senere, i 2011/12, var udbyttet mere end firedoblet til 5.700 dådyr. Siden er det gået yderligere opad med afskydningstallene, der i de følgende år lå imellem 7.500 og 8.300. Sidste års dådyr blev nedlagt af 4.013 jægere, hvilket ligeledes er tæt på en fire-dobling. Afskydningstallet i 2016/17 slog rekord med 9.425 dådyr. Afskydningen er således steget med 66% de seneste 5 år, men følger alligevel ikke helt med bestandsudviklingen, som i samme periode steg knap 80 % jvf. oversigten herunder.

Råvildtet påvirkes?

Dåvildt har ikke som kronvildt brug for store, sammenhængende skovarealer, men trives i områder med en blanding af skov, hegn og åbne landskaber. Da det også er råvildtets foretrukne miljø, kan der være tale om, at dåvildtet simpelthen fortrænger råvildtet. Ikke på grund af konkurrence om foderet, men alene på grund af forstyrrelse.

Dette forhold er der dog stor uenighed om, men nogle steder er det erfaringen, at en stor bestand af dåvildt betyder, at råvildtet trækker væk. Nu har vi ikke for vane at tælle vores rådyr som man gør med kronvildt og dåvildt, men kigger man på råvildt-udbyttet, har det vist

sig stagnerende i samme periode som det større hjortevildt har invaderet biotoperne. I Danmark voksede råvildtudbyttet stille og roligt frem til 2009/10, hvor vi nåede op på et afskydningstal på 133.600 dyr. I de efterfølgende år så det ud til, at udbyttet var stabiliseret omkring 126-128.000. Det niveau kunne ikke holdes, og i de seneste 5 år er faldet i råvildtudbyttet ganske stort, idet der i 2016/17 kun blev nedlagt 106.482 dyr. Det svarer til en nedgang på et fald på 16% over perioden.

Nu kan der være mange andre grunde til, at råvildtet ser ud til at vige, men det er trods alt bemærkelsesværdigt, at det store hjortevildt går dramatisk frem i præcis den periode, hvor antallet af rådyr falder.

Jagt på dåvildt

Sammenlignet med andet hjortevildt kan dåvildt være særdeles vanskeligt at jage. De foretrækker at færdes i store rudler og har særdeles gode øjne. Herudover reagerer dåvildtet langt mere på forstyrrelser end råvildt og kronvildt. Efter selv ganske lidt forstyrrelse eller jagt, er dåvildtet helt uforudsigeligt. I områder med jagt bliver de også hurtigt så nataktive, er de meget vanskelige at skyde på anstand og pürsch. Trykjagt er heller ikke nemt, idet de kan trykke urimeligt hårdt, hvis de føler sig pressede.

Med de fortsat afkortede jagttider på dåvildt i mange lokalområder, ser det ud til at være mangel på rettidig omhu i de instanser, der skulle sikre en afbalanceret udvikling i bestanden. Ganske snart skal der simpelthen ophæves nogle særfredninger, og skumringsjagt burde tillades, så vi kan opretholde en vis balance mellem råvildt og dåvildt.

Driften af statsskovene

Vore skovfogeder bliver ofte spurgt af medlemmer om vort syn på driften af statens skove. Og vi hører tit kritik af statens skovdrift - både fra medlemmer og fra vore skovfogeder. Skovdyrkerne som organisation har i princippet ingen holdning til statens skovbrug. Staten er en suveræn ejer som alle andre, og de må inden for lovens rammer gøre, hvad de vil med deres skove. Højest kan man have en mening som skatteborger eller kollega.

Men hvordan er situationen egentlig. Kan Styrelsen stadig være et forbillede for de private? Hvordan går det med den naturnære skovdrift? Betyder produktionen stadig noget, eller er det biodiversitet og friluftsliv det hele?

Vi har læst, hvad Styrelsen skriver om sig selv, vi har kigget i en nyudkommen bog 'Et statsskovbrug under forvandling' af pensioneret statsskovrider Jens Chr. Briand Petersen, og vi har haft en snak med kontorchef Mads Jensen, som er den praktisk ansvarlige for statens skovdrift i Naturstyrelsen.

Det efterlader alt sammen ingen tvivl om, at der er sket en total omvæltning i statens skovdrift i de seneste årtier.

Historie

Det var staten, der startede 'det organiserede skovbrug' her i landet. Inden det skete i 1700-tallet var skovene i århundreder blevet overudnyttede af bønderne, der havde brug for træ til husbyggeri, til brænde og til redskaber, og som brugte skovene som græsningsarealer for kreaturer og svin. Driften var langt fra bæredygtig - skovene blev langsomt tømt for træ. Det var måske svært se i den enkeltes bondes levetid, men over århundreder blev konsekvenserne store. På sandjorderne lykkedes det næsten at ødelægge de oprindelige skove helt. Der blev lidt spredte ege-

Træartsvalget

Statsskovvæsenet har ligesom det private skovbrug i alle årene bestræbt sig på at plante de træarter, som viste sig at være sundest og mest stabile, og som voksede bedst på de enkelte lokaliteter. I skovloven findes heller ingen særlige krav til træartsvalg, idet det altid er et lokalt valg. På billedet her ses eksempelvis nogle imponerende gamle douglasgraner i statsskoven ved Silkeborg.

Hensynene til biodiversiteten vil dog muligvis betyde en drejning af træartsvalget over mod mere løvtræ og en større andel hjemmehørende arter. I mål- og resultatplanen formuleres det som 'en konvertering af nåletræsområderne til klimarobuste og artsrige skove'. Det risikerer at betyde lavere massetilvækst, mindre kulstofbinding og lavere værditilvækst.

krat tilbage, mens uproduktiv hede bredte sig over store arealer. Man ødelagde livsgrundlaget for sig selv.

Det var ikke klogt, og det kunne de centrale myndigheder ikke acceptere. Vi kender alle historien om Hedeselskabet og Dalgas, men allerede 100 år før startede Staten med systematiske tilplantninger af hede

og klit. Formålet var dels at skabe en værdiproduktion på arealerne, dels at skabe tålelige vilkår for bønderne ved at bremse vind og sandflugt. Man fik lavet en skarp adskillelse af land- og skovbrug, indført fredskovspligt og smidt husdyrene ud af skovene. Der blev indforskrevet dygtige skovfolk fra Tyskland, der blev

indført en lang række 'udenlandske' træarter, der blev grøftet og drænet, og de fattigste jorder blev grundforbedret. På Øerne blev kongens gamle jagtarealer, der ofte var åbne og dyrerhave-agtige, lagt ind under Statsskovvæsenet. Langsomt fik man vendt udviklingen og opbygget en stabil og stigende træproduktion på arealerne.

Staten gik altså foran. Men skovloven stillede også krav til de private skovejere, og et statsligt skovtilsyn så til, at produktionen også dér levede op til krav om en effektiv og stigende produktion. Undertegnede har selv været med til et skovtilsyn hos en privat ejer, hvor den tilsynsførende statsskovrider krævede efterbedring af et hul på 4 x 4 meter i en kultur.

Det var med samme begrundelse, at Skovdyrkerforeningerne blev oprettet – dengang støttet af staten. Foreningernes rådgivning skulle være med til at sikre, at samfundet også fik udnyttet de mindre private skovarealer bedst muligt.

Nye tider

Sådan var melodien i mere end 150 år. Træproduktionen var skovens helt dominerende formål, og gode resultater blev opnået.

Men langsomt ændrede den stigende velstand på det. Dels blev træet mindre vigtigt – der er kommet mange alternativer, og det nødvendige træ kan oven i købet let importeres fra vore nabolande. Dels kom der andre prioriteringer til.

Der blev stærke ønsker om 'en rig

Publikum

Staten gør i sine skove en fortjenstfuld indsats for friluftslivet. For det første er det til glæde for en stor og stigende andel af befolkningen. Og for det andet tager det noget af trykket af de private skove, hvilket de fleste er glade for. Et problem er dog de to sæt adgangsregler, som kan være forvirrende for den almindelige skovgænger. Det kræver, at ikke bare de private, men også de offentlige skove er ordentlig skiltet, hvilket er tilfældet langt de fleste steder.

natur i et rigt samfund' (Wilhelmudvalget 2001). Allerede i skovloven af 1989 blev formålet formuleret som 'god og flersidig' skovdrift. Kravet om en helhedsbetragtning blev forstærket med skovloven af 1996, og i skovloven af 2004 blev kravet formuleret som en bæredygtig drift. Ifølge Briand forstod man på det tidspunkt bæredygtighed som en ligestilling af sociale, biologiske og økonomiske hensyn – refererende til det klassiske billede af en skammel med 3 ben.

Naturstyrelsen var rådgiver og pennefører for politikerne i disse ændringer. Briand forklarer, at der fandtes en meget stor ivrighed fra både de faglige embedsmænd og direktionen for at tækkes den politiske øvrighed. Og sådan er det vel stadig.

Og hvor fik politikerne så deres idéer fra? De kom først og fremmest fra den internationale debat ved Helsinki- (1975) og Rio-konferencerne (1992) om bæredygtighed og biodiversitet. Samt aftaler i EU om at standse tilbagegangen i biodiversitet.

På basis af de forpligtelser, vi påtog

os internationalt, og den danske opfølgning i Wilhelmudvalget, fik vi i 2002 et nyt nationalt skovprogram, der indeholdt målsætning om omstilling af statens skove til naturnær skovdrift samt et mål om, at 10% af det samlede danske skovareal inden 2040 skal have natur og biologisk mangfoldighed som det primære driftsformål. Desuden at skoven skal udvikles som er velfærdsgode, hvor befolkningen sikres mulighed for friluftsliv og naturoplevelser i skoven. Disse nye hensigtserklæringer kom først og fremmest til at gælde statsskovbruget, der i 2005 fik sin 'Handlingsplan for naturnær skovdrift'. Desuden valgte statsskovvæsenet i 2004 at underlægge sig de to certificeringsordninger PEFC og FSC.

Den tobenede skammel

Hvad er så konsekvensen af disse tanker? Det kan man læse i Naturstyrelsens mål- og resultatplan for 2017. Her beskrives Naturstyrelsens primære opgaver som

1. at varetage biodiversiteten og
2. at understøtte mulighederne for friluftsliv og naturoplevelser

I forlængelser heraf nævnes gennemførelse af natur- og miljøprojekter samt at varetage opgaver indenfor den praktiske del af jagt- og vildtforvaltningen.

Det er bemærkelsesværdigt, at intet er nævnt om statsskovenes rolle i forbindelse med den grønne omstilling, hvor man overgår fra fossile brændstoffer til biomasse, blandt andet træflis fra skovene. Der er heller intet nævnt om statsskovbrugets ansvar for at øge kulstofbindingen i skovene, som ellers er anerkendt som en vigtig måde at modarbejde klimaændringerne på. Bindingen foregår naturligvis, men der er ikke opsat mål for denne, som der f.eks. er for publikums benyttelse af stats-

skovene, og den omtales ikke specielt.

Træproduktionen er sekundær. Den kommer kun ind i billedet, når man nævner, at den giver en del af finansieringen til de primære opgaver. Reelt betyder det, at det tredje ben i bæredygtighedsskammen er savet af. Men det er åbenbart sådan vore politikere (og måske befolkningen?) vil have det, og så må finansloven spæde til, efterhånden som økonomien forringes. Spørgsmålet er så, om det kan kaldes bæredygtigt.

Briand skriver i denne sammenhæng, at beslutningen om den nye skovdrift for ham virker 'udtryk for en god fornemmelse af, hvad befolkning og politikere vil med de danske skove i fremtiden'. Men indrømmer, at 'debatten om skovpolitikken ofte drives på et sagligt yderst spinkelt grundlag og primært på følelsesmæssige, populistiske præmisser'.

Naturnær skovdrift

Centralt i denne sammenhæng er en ændring af de vigtigste driftsprincipper. Skovbrugets metoder og praksis havde i flere århundreder udviklet sig løbende – på basis af forskningens fremskridt og de indvundne erfaringer. Men i 2002 besluttede man sig for at forkaste den 'traditionelle' skovdrift til fordel for et helt nyt system, som man hentede i Tyskland, og som gik under navnet naturnær skovdrift. Her var det udviklet efter 2. verdenskrig, fordi man manglede uddannet personale i skovene. Den naturnære skovdrift er i sit udgangspunkt ikke et system til at producere naturindhold i skovene, men et driftssystem til produktion af træ.

Man bliver imidlertid altid bekymret, når alt det, som praktikere og forskere har arbejdet med i årtier (her: århundreder), forkastes til fordel for en ny fiks løsning. Selv den pensionerede statskovrider er tilsyneladende

bekymret. Briand formulerer det sådan, at man 'hovedkulds kaster sig ind i et eksperiment, som er meget lidt videnbaseret (videnskabelig dokumenteret) og derfor risikabelt, og som derved kan få meget uhenigtsmæssige konsekvenser for økonomien – hvilket langt hen ad vejen er rigtigt'. Men han ser det sådan, at statskovvæsenet har påtaget sig den rolle at opsamle erfaringer og viden, når systemet praktiseres.

Men hvad indeholder systemet så på Naturstyrelsens arealer?

I handlingsplan for naturnær skov kan man læse følgende: 'Den naturnære skovdrift sigter mod at opbygge stabile skove med vedvarende skovdække, som kan forynges naturligt, og hvor skovklimaet opretholdes. Skovene vil bestå af lokalitetstilpas-

sede, især hjemmehørende træarter, og skovbilledet vil være kendetegnet af naturlige successionsforløb, gruppevise foryngelser og variation i arts- og alderssammensætning. Skovene vil være rige på gamle træer, dødt ved og værdifulde nøglebiotoper. De naturlige afvandingsforhold og mange af de tidligere vådområder vil i vid udstrækning være genskabt'. Eller mere konkret:

- Skove omlægges fra f.eks. rene nåleskove til blandingskove
- Renafdrifter undgås så vidt muligt
- Der arbejdes med hugst- og kulturmøder, der sikrer opbygning af varierede skovstrukturer og mulighed for naturlig foryngelse
- Der bevares i både løv- og nåletræsbevoksninger min. 3-5 træer pr. ha til naturlig død og henfald

Naturlig hydrologi

Et af de helt centrale elementer i den naturnære drift er den naturlige hydrologi. Det vil sige, at man ikke ønsker at påvirke vandforholdene i skovene. I århundreder har man i både de private og de offentlige skove påvirket vandforholdene ved grøftning, som mange steder har været forudsætningen for et stabilt og produktivt skovbrug. (Vi er opmærksomme på, at man nogle steder er gået for vidt og også har afvandet moser og søer. Det er ikke det, vi taler om her, men en afledning af overskudsvand fra de egentlige produktionsbevoksninger).

Når staten i sine skove fremover vil afstå fra dette, så afspejler det, at man mere ser skovene som natur end som produktionsarealer. Næsten alle træarter (alle planter) har brug for et rodrum, hvor vandet er erstattet af luft, idet rødderne har behov for ilt til deres vækst. Hvor træerne på grund af en højtstående vandstand ikke kan få lov til at danne et ordentligt rodsystem, går tilvæksten ned og træerne står dårligere fast i storm. Det betyder også, at træartsvalget

bliver indskrænket, og at rødde mange steder vil være den eneste mulighed. Hvilket egentlig må siges at stride mod den erklærede målsætning om 'robuste og artsrige skove'.

Billedet er fra en bevoksning i Vestskoven, der står i vand til anklerne. Vestskoven blev etableret med grøftning og et bredt udvalg af træarter. Men efter at grøfterne nu er stoppet, begynder vi at se problemer med stabiliteten, og Naturstyrelsens synspunkt er, at det egentlig er træartsvalget, der er forkert, idet det ikke passer til den naturlige hydrologi på

De nye kulturer

Når man går over til en driftsform, 'hvor skovene planter sig selv', så er det spændende, hvad man får. Mads Jensen indrømmer, at man i en periode næsten ophørte med traditionel kulturetablering, hvilket man i bakspejlet ser som en fejl, som nu er korrigeret. Men mange steder ses alligevel meget tvivlsomme kulturer. Billedet viser en kultur i Korsø plantage i Thy. Efter gammel sitkagran er nu etableret en kultur af 'Skovudviklingstype 14 Bøg og gran'. Spredt i bevoksningen er der hegnede parceller med ædelgran på ca. 50 x 50 m. Det overordnede billede ca. 10 år efter plantning er krat med enkelte buskagtige bøg stikkende op. Hvilke effekter kan der mon med tiden tages ud af denne bevoksning?

- Grøfterne oprenses som udgangspunkt ikke længere. Undtaget bl.a. steder med naboeffekt
- Fældning og udkørsel af træ sker fra permanente kørespor
- Der sikres mindst 10% af skovarealer udlagt som biodiversitetsskov, herunder urørt skov

Medvirkende ved systemets udvikling for danske forhold var skovbrugsprofessor Bo Larsen, der har en baggrund i tysk skovbrug.

Systemet i praksis

Men man kan vel sige, at man snublede lidt i starten. Systemet blev på Styrelsens hjemmeside lanceret som en måde at spare personale. Både blandt skovfogeder og skovarbejdere. Man skrev om den naturnære drift, at 'der er tale om en langt mindre arbejdskrævende produktionsform'. Det skete på et tidspunkt,

hvor man behøvede en begrundelse for at fyre en del af sine skovarbejdere på grund af den stigende mekanisering.

Mads Jensen giver i dag udtryk for, at sammenblanding mellem fyringsrunden og omlægning til naturnær skovdrift var uheldig. Men man kan stadig den dag i dag læse på Styrelsens hjemmeside: 'Naturnær skovdrift – når naturen klarer det selv'. Og det selvom enhver skovmand ved, at naturen ikke har forstand på skovdrift. Der må skovfolk til, hvis man ønsker en styret skovdrift og en produktion af kvalitetsprodukter.

Det er næsten indlysende, at det kræver mere personale, når man går fra et skovbrug, som består af ensaldrende monokulturer til et system, som består af fleretagerede skove med mange træarter i mange aldre blandet sammen, og hvor hugsten er en måldiameterhugst, der bygger på enkeltræets udvikling. Men alligevel er man gået fra skovparter, hvor skovfogeden havde ansvar for måske 1000-2000 ha til den nuværende organisation, hvor en skovfoged måske har ansvaret for skovdyrkningen på 10.000-15.000 ha. Briand igen: 'Det er efter min mening helt uholdbart og helt ude af trit med de tyske erfaringer'. I Tyskland, hvorfra systemet er hentet, har skovfogeden ofte ansvar for kun 800-1000 ha.

Skovbrugsprofessor Bo Larsen har da også efterfølgende taget afstand fra den måde, de naturnære principper blev implementeret på i statens skove. I en artikel i Skoven 2008 kalder han det 'en ekstensivering af skovdriften med følgende eksploitering (overudnyttelse) af produktionsværdierne. Det har intet med klassisk naturnær drift at gøre'. Eller som Briand skriver: 'som det naturnære skovbrug i dag drives i statsskovene, er der tale om en nedprioritering af dyrkningssiden af skovbruget'.

Arealer under Naturstyrelsen 208.000 ha

Løvskov	21%
Nåleskov	30%
Hede og klit	15%
Overdrev	2%
Søer, vandløb	8%
Strandenge	5%
Moser, enge	9%
Slette, krat	4%
Andet	6%

Økonomi - forbrug i alt 868 mio. kr

Finanslov	34%
Skovdrift	32%
Andre indtægter	13%
Partnerskaber m.v.	21%

Men det bliver forståeligt i lyset af den udmeldte målsætning for statskovbruget, der som nævnt prioriterer andre forhold end træproduktionen. Problemet kan så på længere sigt blive, at indtægterne vil falde.

Indtil videre er træmassen i statskovene ifølge Mads Jensen uændrede eller stigende, og det bekræftes af Vivian Kvist Johannsen fra Københavns universitet. Men der findes desværre ingen økonomisk opgørelse af værdien af den stående masse (i regnskabsterminologi: en status), som man har på flere store private skovejendomme (for f.eks. Lindenborg, se Skovdyrkeren nr. 29).

Man kan frygte, at når indsatsen med skovdyrkningen er mindre, så bliver værdien af det producerede træ også tilsvarende mindre. Briand skriver: 'Et af de mest oplagte spørgsmål er, om vi gennem naturnært skovbrug kan få træeffekter, der kan matche det traditionelle skovbrug. Det har man ikke sikkerhed for endnu'.

Her mangler vi den publikation, som Naturstyrelsen tidligere udgav en gang om året: Statsskovenes udbytte i ved og penge. Men Mads Jensen fortæller at styrelsen arbejder på en årsrapport som en del af den transparens, der også er en erklæret målsætning.

En anden bekymring er, om det er muligt at praktisere det naturnære koncept med den vildtbestand, vi har i dag. I naturnært drevne tyske skove, hvor man satser på en kvalitetsproduktion, accepterer man ikke en bestand over 2-3 krondyr eller 6-8 dådyr pr. 100 ha. I Naturstyrelsens skove har man formodentlig visse steder en bestand på over 50 krondyr + evt. dådyr pr. 100 ha. Det er vanskeligt at se,

hvordan man under de vilkår kan drive et skovbrug med udnyttelse af naturlig opvækst i lysbrønde og mindre lysninger fremkommet ved plukhugst.

Stadig et eksempel til efterfølgelse?

Som nævnt er Statsskovvæsenet altid gået foran i udviklingen og har været et eksempel til efterfølgelse for det private skovbrug. Men nu virker det som om, at vore veje må skilles. Der kan fint drives (et intensivt) naturnært skovbrug i de private skove, og det kan især være relevant i mindre skove. Det er et spændende skovbrug, og vi kan sikkert også lære noget af statsskovvæsenets eksperimenter. Så det er ikke det, som er problemet.

Problemet er statsskovvæsenets

driftsmålsætning, hvor træproduktionen er taget ud, og hvor hovedfokus ligger på biodiversitet og friluftsfunktionen. Vi ved naturligvis godt, at den økonomiske produktion også i nogle private skove er neddrolet. Men hvis skovene skal undgå en status som ren hobby og fritidsforbrug, så kræver myndighederne, at hovedparten af de udgifter, der afholdes og trækkes fra i regnskabet, sigter mod at skabe indtægter i fremtiden. Hvilket ikke længere er et vilkår i statens skove. Vi private kan opelske mere biodiversitet, og vi kan være venlige mod publikum, men kernen må stadig være et producerende, økonomisk skovbrug, hvis vi vil ses på som et erhverv – som gruppe eller som enkeltejer. Altså en skammel med alle 3 ben.

phi@skovdyrkerne.dk

Hugst i gamle bevoksninger

De fleste af Styrelsens gamle bevoksninger er etableret med tanke på en renafdrift på et eller andet tidspunkt. Men eftersom den naturnære drift vil forsøge at undgå renafdrifter, så har man mange steder tyndet i gamle nåletræsbevoksninger med henblik på selvforyngelse eller underplantning. Det er en meget risikabel strategi, hvilket forskere som H. Bryndum og Christian Nørgård Nielsen har påvist for år tilbage. Men man har taget risikoen.

Når vi så får et stormfald som i 2013, så kan det gå rent galt. På det gamle Ulborg distrikt (billedet) har man nu – paradoksalt nok på grund af en driftsform, der ville undgå renafdrifter - fået de største renafdrifter, man nogensinde har haft.

Færøsk skov

Anvendelse af eksotiske træ- og buskarter til forskellige beplantningsformål på Færøerne siden 1880'erne

Færøerne er en speciel del af det danske Kongerige. Har Færøerne overhovedet skove eller er øerne bare dækket af græs, som de fleste nok tror? Og hvis der foregår nogle plantningsaktiviteter, hvilke træarter bruger man så?

Vi har spurgt Trondur Leivsson, der selv har arbejdet med skovplantning på Færøerne i mange år, og som sammen med sin far og farfar har været pionerer for plantningsbestræbelserne på øerne. Vi har fået lov til at bringe en artikel, som Trondur Leivsson skrev til et nordisk skovhistorisk seminar på Island i 2013. Artiklen er oversat, forkortet og redigeret af undertegnede. Vi kan allerede her afsløre – og det fremgår også af overskriften – at stort set alle plantningerne er foretaget med exoter fra mange steder i verden, både fra den nordlige og den sydlige halvkugle. Ordet hjemmehørende træarter er derfor ikke særlig relevant på Færøerne. /PHI

Af forstkandidat Trondur Leivsson, tidligere landsskogarvørður (skovrider), nu landbrugsdirektør, d.v.s leder af Búnaðarstovan (Agricultural Agency) på Færøerne.

Færøerne består af 18 beboede øer midt i Atlanterhavet mellem Scotland, Island og Norge (62°N og 7°W). Øernes samlede areal er kun på 1.400 km², og de er opbygget af 50-60 mio. år gammelt vulkansk materiale. Dyrkningsjorden er for det meste tynd og ganske næringsfattig, og lave partier er ofte dækket med tørv. pH ligger normalt mellem 4,4 og 5,3. Den gennemsnitlige højde over havet er 300 m.o.h, og det højeste punkt er 880 m.o.h.

På grund af beliggenheden midt i Atlanterhavet har øer-

Dunbirk, skoven i Hvalvik på Streymoy. Billedet giver en fornemmelse af, hvordan skovene i lavlandet kan have set ud før år 600, hvor mennesket – og især fåregræsningen – kom til øerne med fatale konsekvenser for den naturlige vegetation.

ne et ekstremt kystklima med kølige somre (gennemsnit knap 11o) og milde vintre (gennemsnit 3o). Nedbøren er høj og klimaet er ganske blæsende.

Men selv om øerne ligger inden for en firkant på kun 70 x 100 km, kan det loka-

le klima veksle meget. Nedbøren går således fra omkring 850 mm i Akraberg til omkring 2750 mm i Klaksvig.

Vegetationshistorie

Tidligere antog man, at øerne ikke har haft en naturlig skovvegetation. Men nyere forskning har påvist en oprindelig vegetation med træagtige vækster (kratskov eller fjeldskov). Det meste af denne er imidlertid blevet fjernet af mennesker og deres husdyr, efter at Færøerne blev permanent beboet af bl.a. en keltisk bosætning (irske munke) i de første århundreder af vor tidsregning. Birkeskovsvegetation har dog bl.a. overlevet ved foden af det højeste bjerg, Slættaratindur, frem til Vikingetiden i 800-tallet, men så var også det meste af den også ryddet.

De små rester af den oprindelige vegetation, der nu er tilbage, er forekomster af 4 pile-arter, almindelig ene (Juniperus communis) og blød filtrose (Rosa mollis). Men arkæologiske undersøgelser har påvist en rig enebær-vegetation i Vikingetiden, sammen med dunbirk og hassel. Og pollenundersøgelser tyder på, at der tidligere har vokset bl.a. ask, lind, rødell, elm, eg og fyr på øerne.

Rent plantegeografisk er Færøerne en del af den hemiboreale zone, det vil sige hverken tempereret (som Danmark) eller arktisk, men et sted derimellem. I højder over ca. 300 m.o.h dominerer et arktisk klima.

De originale skoves forsvinden skyldes uden tvivl menneskets

Sådan kom lavlandet mange steder til at se ud som en følge af overudnyttelsen. Øst for Torshavn.

overudnyttelse. Blandt andet formodentlig til husbyggeri, opvarmning, madlavning og røgning af kød. Nu er steder med rester af denne vegetation fredet flere steder ('in situ conservation'). Husdyrholdet, særlig fårenes græsning, forhindrer de fleste steder træ- og buskvegetationens genvækst.

Plantningsindsatsen

Allerede omkring år 1800 begyndte danske embedsmænd på øerne spredte plantningsforsøg. Den første egentlige skovplantning skete ved Torshavn i 1885. Formålet var brændeproduktion, men plantningen slog fejl – planterne blev spist af får.

I begyndelsen af 1900-tallet blev Hedeselskabet involveret. Selskabets direktør C.E. Flensborg besøgte øerne i 1902 og udgav en beskrivelse af øerne og deres muligheder året efter. Han var optimistisk med hensyn til arter som

Færøerne i tal	
Areal	1.399 km ²
Befolkning	50.456 personer
heraf	91,70% færinger
	5,80% danskere
	0,40% islændinge
	0,20% nordmænd
	0,20% polakker
	1,70% andre
Første beboelse	625
Underlagt Norge	1035
Indirekte regeret fra DK	1380
Formelt afstået til Danmark	1814
Hjemmestyre	1948
BNP pr. indbygger	50.300 US\$

Nobilis kan fint vokse på Færøerne. Her i Selatra skov på Eysturoy. Vi skal dog nok ikke se frem til nogen konkurrence på markedet for klippegrønt

Træartsvalget nu

Herunder de vigtigste arter, som vi mener egner sig i de fremtidige plantninger på øerne:

Nåletræer:

Contortafyr, japansk lærk, hybridlærk, sitka, nobilis, ædelgran og måske andre abies-arter (som abies amabilis), cypresser (Lawson cypress og Leyland cypress), tsuga og thuja.

Hvor man bruger nordamerikanske arter – og det gør man meget – bruges provenienser fra Alaska.

Løvtræer:

Balsampoppel, forskellige elle (bl.a. grønne, Oregon-el m.fl.), forskellige pile (Alaska-pil, klitpil m.fl.), forskellige rønne-arter (pyrenæisk røn, japansk røn m.fl.), alpeguldregn samt forskellige arter af sydbøg (Nothofagus fra det sydlige Patagonien og andre Nothofagus-arter).

Buske (i tilfældig orden):

Californisk gedeblad, Cotoneaster-arter, Hybenrose og andre roser, hækfuchsia (fra Patagonien), marguritebusk (fra Ildlandet), chilensk ildbus, sommerfuglebusk, blodribs og andre Ribes-arter, kristtornbladet berberis og andre berberis-arter, buskpotentil samt endelig Olearia-arter, Hoheria, Hebe-arter og Kapuka (alle de sidste 4 fra New Zealand).

Men den samlede liste over kommenterede vedagtige planter på Færøerne ('Lýsing af viðarvøkstri i Føroyum') indeholder mere end 460 arter og kultivarer. Af disse angives mere end 225 at trives fint. Så der er masser af muligheder!

seljerøn, amerikansk røn, løn, elm, hæg, asp og seljepil. Og blandt nåletræerne ædelgran, hvidgran, sibirisk lærk m.fl. og han anbefalede, at man etablerede en forsøgs-virksomhed og en planteskole.

Der blev derfor i 1905 etableret en skovplanteskole, og til at bestyre denne blev der ansat en færing, Trond Hansen, som netop var vendt tilbage fra Danmark som uddannet gartner. Man startede med etablering af en byskov ved Torshavn og i de følgende årtier fortsatte man med små plantninger på forskellige øer.

I 1952 blev der vedtaget en slags færøsk skovlov med henblik på at målrette plantningsaktiviteterne. Loven gav ansvaret for at følge og styre aktiviteterne til en skovbrugsmyndighed med det for en dansker vanskelige navn Skógfriðingarnevndin. Her blev i 1968 Trond Hansens søn, Leivur Trond Hansen, ansat i en fuldtidsstilling, og han blev den, der i de næste to årtier drev med forsøg og egentlig skovetablering. Samtidig frasagde Hedeselskabet sig rollen som tilsynsmyndighed ved de færøske plantningsforsøg, men fortsatte dog i nogle år sin rådgivning, og har siden hen været en god forretningspartner.

Der var stadig danskere involveret i den nødvendige videnophygning. Således især den danske dendrolog

og forstander for Landbohøjskolens Arboret i Hørsholm, dr. agro. Søren Ødum, hvis doktordisputats handlede om trævæksten på Færøerne og i Grønland. I 1970'erne blev der i et samarbejde mellem Nordisk Arboretudvalg, førnævnte Skógfríðingarnevndin og Torshavn by etableret et arboret (altså en træ-samling) og en planteskole. Disse initiativer har været med til at løfte færøsk skovbrug til det nuværende niveau.

Stormpåvirkede Contortafyr i den sydlige ende af skoven ved Torshavns gymnasium.

I 1987 blev undertegnede, som er sønnesøn til Trond Hansen, ansat som 'landsskógarvørður' (landsskovrider) i en nyoprettet stilling ved institutionen Skógrøkt landsins under den færøske landstyreadministration. Tre generationer har derfor stået for plantningsaktiviteterne på Færøerne i en periode på over 100 år. Skógrøkt landsins blev i 2007 en afdeling i den nyoprettede institution Umhvørvisstovan (Environment Agency – en art miljødepartement).

Organiseringen i dag

Der er i dag tre parter involveret i plantningsaktiviteterne: den færøske regering og dens institutioner, de lokale kommuner og private borgere.

Det færøske hjemmestyre, Føroya landsstyre, har ved sin institution Umhvørvisstovan en afdeling, Skógrøkt, som varetager interesserne vedrørende skov, landskab og rekreation, og som er behjælpelig med finansiering, rådgivning og eksperimentelt arbejde, blandt andet i det lokale arboret, planteskoleaktiviteten og administration.

Kommunerne etablerer lokale parker og grønne områder og støtter frivillige plantningsinitiativer. Og mange kommuner udleverer gratis planter til private, der ønsker at plante.

En antydning af mulighederne. Contorta i skoven ved Torshavns gymnasium

Mange private initiativer arbejder spredt på øerne med plantning i forskellig sammenhæng, enten på individuel basis eller i fællesprojekter.

Det totale trævoksede er i dag oppe på ca. 100 ha (knap 0,1% af landets areal). Trægrænsen ligger som nævnt i knapt 300 meters højde. Da 300 meter er øernes gennemsnitlige højde over havet, betyder det, at ca. halvdelen af landet ligger under trægrænsen og derfor potentielt kunne bære skov. En undersøgelse, som undertegnede gjorde for nogle år siden viste, at 7-15.000 ha egnede sig særlig velegnet til skovrejsning - svarende til omkring 10% af øernes areal.

Færingerne er positive i forhold til mere skovplantning. I en opinionsundersøgelse lige efter årtusindskiftet svarede 88%, at de går ind for mere skov.

Formålet er mangesidet

Med jævne mellemrum bliver naturligvis spørgsmålet rejst, hvad formålet med de nye skove er. Det er meget bredt: Landskabelig skønhed, befolkningens behov for rekreation og sundhed, lægning og agroforestry, træproduktion, erosionskontrol, og endelig CO2-binding.

Men hvad med træproduktionen – hvad skal træet bruges til? Her er svarene bl.a.: specialprodukter for det lokale marked, flis til energi, barkflis til havebruget, træ til snedkeriformål, samt juletræer og klippegrønt til dekoration.

Så smukt kan det blive. Selatra skov på Eysturoy. Dette kunne være visionen for fremtidens skov på Færøerne. Her med el, fyr og lærk.

vender nu. Det vil også betyde, at skovene fremover kan levere flere forskellige typer af produkter. For at udnytte de muligheder, som de nye provenienser giver, kræves bedre skovdyrkningsmæssige kundskaber tilpasset de færøske vilkår.

*Alle fotos af Martin Reimers
(www.dendrologi.dk)*

Naturligvis er træproduktion (endnu) ikke det vigtigste, hverken for den enkelte, der planter, eller i regeringens politik. Men alligevel er der en række skovmæssige forhold, som man må tage stilling til:

Det vigtigste er nok arts- og proveniensspørgsmålet. Træerne i de ældre forsøgsplantninger har ofte en dårlig vedkvalitet samt dårlig afmodning og knopdød, hvilket ofte har givet en dårlig stammeform. De fleste af disse problemer kan tilskrives uheldige provenienser.

Vi forventer os derfor meget bedre vedkvalitet og noget større tilvækst med det nye plantemateriale, som vi an-

Ferie på Færøerne?

Det var så heller ikke i år, at man kom til Færøerne – de græsgrønne øer i Nordatlanten.

Men til næste sommer har man vel igen en chance. Der kan rejses med båd fra Hirtshals til Torshavn, en rejse, der tager 36 timer. Hvis man er knap så søstærk, er flyforbindelserne blevet betydelig bedre og billigere, og det er faktisk billigere at flyve end at sejle. Men ideelt set bør man vel ankomme til Færøerne med båd.

Det bedste tidspunkt er første halvdel af juli, hvor det er lystest, nogenlunde varmt (dvs. 10-12 grader) og hvor der er fuld gang i søfuglelivet. Fuglene stikker til søs allerede først i august, og kommer man senere, går man glip af en stor oplevelse. /PHI

Julesalg på skovdyrkershop.dk

Skovdyrkershop.dk har julegaven til skovejeren, som har alt. Kig ind og bliv inspireret. Som en ekstra julegave sender vi fragtfrit i perioden 5. til 19. december. Tilbuddet gælder for alle varer

Spar fragten

SKOVDYRKERNE

Hvor sandsynligt er det, at du vil anbefale Skovdyrkerne til en ven eller kollega?

Fra medio november begynder vi på en løbende måling af medlemstilfredsheden – og du kan meget nemt være med til at give din forening karakter!

Af sekretariatschef Kristian Gernow

Skovdyrkernes eksistensberettigelse er at tilføre ejendomme og ejere værdi og ejerglæde. Vi vil være kendt som "din naturlige samarbejdspartner i skoven", og derfor stræber vi hele tiden efter at indfri de forventninger, som medlemmerne har til os – både når det gælder rådgivning, entrepris og afsætning af skovprodukter.

Men hvor gode er vi i grunden? Er I tilfredse med os? Eller er vi helt i skoven?

I kan hjælpe os meget ved at svare på en email fra jeres lokale skovdyrkerforening, som før eller siden lander i jeres indbakke, og hvor vi blot beder jer om at tage stilling til spørgsmålet: "Hvor sandsynligt er det, at du vil anbefale Skovdyrkerne til en anden jordbruger?" – vurderet på en skala fra 1 til 10, hvor 10 er det højeste.

NPS® er det nye sort i kunde tilfredshedsundersøgelser

Den bagvedliggende videnskabelige metode hedder NPS – Net Promotor Score. De svar, som medlemmerne returnerer, inddeles i tre grupper – lav, mellem og høj vurdering – og NPS beregner herefter én samlet score (karakter) fra de adspurgte medlemmer.

Den samlede score bruges til sammenligninger på tværs – f.eks. mellem foreningerne – og til at følge udviklingen over tid.

Ved en dårlig vurdering reagerer vi prompte

Hvis vi fra et medlem får en vurdering på 6 eller derunder – altså en middelmådig til meget dårlig vurdering – er vi i 'Rød Zone', og så vil vi i løbet af kort tid følge op med en

direkte kontakt til det pågældende medlem. Dels for at få yderligere oplysninger om baggrunden, og dels for forhåbentligt at få lejlighed til at rette op på de forhold, der ligger til grund for den dårlige vurdering.

Hvornår får jeg en mail?

Planen er at udsende NPS-mailen til en gruppe medlemmer en gang om måneden.

De enkelte foreninger bestemmer selv hvilken gruppe skovejere, de ønsker at udsende til – f.eks. med baggrund i bestemte ejendomsstørrelser, produktionsgrene (juletræer, jagt, vedmasseproduktion etc.) eller geografisk beliggenhed.

Spørgsmålet er dog altid det samme: "Hvor sandsynligt er det, at du vil anbefale Skovdyrkerne til en ven eller kollega?"

Redaktionen har modtaget følgende:

Stor tak til Per og Tine - parret bag *Skovdyrkeren*!

Skovdyrkerens erfarne redaktion på Frederiksberg sender opgaverne videre til henholdsvis Ry og til LandbrugsMedierne.

Skovdyrkeren er kun 7 år gammel – men det føles som om bladet altid har været her!

Derfor er det også nærmest en epoke, der slutter, når Per Hilbert og Tine Nordentoft Thorsen til nytår slipper ansvaret for vores medlemsblad – Per for at påbegynde et velfortjent otium, og Tine for at søge nye udfordringer i det storkøbenhavnsske, hvor hun og hendes familie har teltpløkkerne solidt forankret, hvorfor hun ikke flytter med sekretariatet til Ry.

Markant aftryk

Deres afgang sker synkront med udgivelsen af *Skovdyrkeren* nr. 50 – og selv om det er en tilfældighed, udgør det en passende smuk milepæl.

I hvert eneste af de 50 numre har Per og Tine lagt al deres energi, engagement og faglige stolthed for at begå et vedkommende, smukt, læseværdigt, varieret og skarptskåret blad – og det er lykkedes til fulde! *Skovdyrkeren* indeholder ikke blot nogle velskrevne og smukt opsatte artikler og fotos, men skaber til lige en stærk identitet og sammenhængskraft blandt os skovdyrkere, både lokalt og på landsplan. Det er meget værdifuldt.

Tak for indsatsen – her og der

Udover *Skovdyrkeren* har Per og Tine også løst en række andre opgaver for Skovdyrkerne. De har sammen udgjort vores PR- og kommunikationsafdeling, der via hjemmeside og intranet forsynede organisationen med aktuel viden.

Både i *Skovdyrkeren* og på de digitale platforme har Per leveret budskaberne i en helt særegen skarp, underfundig og til tider endda bidende tone – navnlig når det drejer sig om skovpolitikken – men aldrig over grænsen, og altid med det højere formål at sikre opmærksomhed

om medlemmernes interesser.

Tine har desuden haft ansvaret for en stor del af de administrative opgaver, der på fællesskabets vegne løses i sekretariatet, herunder bl.a. markedsføring, tryksager, registreringer og meget mere.

Fra bestyrelser og ledelse i både lokalforeningerne og De Danske Skovdyrkerforeninger skal der hermed lyde en stor og varm tak til både Per og Tine for deres indsats i Skovdyrkerens tjeneste.

I ønskes begge en god rejse videre i henholdsvis pensionisttilværelsen og arbejdslivet!

Nye forældre til det fuldvoksne barn

Sekretariatet er i skrivende stund i færd med at finde *Skovdyrkerens* nye redaktør, der får skrivebord i Ry, men som sin forgænger skal rejse land og rige rundt efter de gode historier.

Opsætning af tekst og billeder m.v. overgår fra og med dette nummer til mediehuset LandbrugsMedierne, som vi i flere år har samarbejdet med om andre kommunikationsopgaver.

På Skovdyrkerens vegne

Lars Skou Gleerup & Kristian Gernow